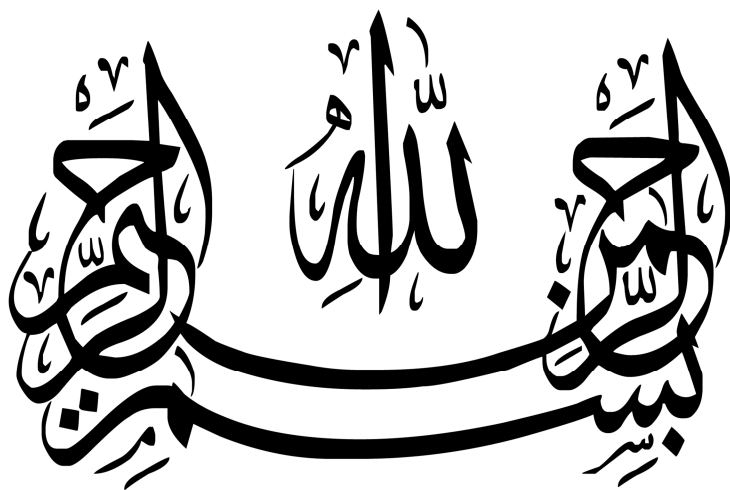

بسمه تعالی

صورتحصله دفاع رساله

باتیادات خداوند متعال وبا استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله فرجه) جلسه دفاع از رساله دکتری

جناب آقای: امیرالله قلی زاده به شماره دانشجویی: ۹۵۲۱۴۰۱۰۰۴

رشته: مدرسی معارف اسلامی گرایش: مبانی نظری اسلام

تحت عنوان: ارزیابی انتقادی مواجهه مک گراث با الحاد تکامل داو کینز

باجضور استاد راهنما، استادی مشاور و هیأت داوران در محل دانشگاه معارف اسلامی در تاریخ: ۱۳۹۵/۰۹/۰۴..... برگزار گردید و رساله

ایشان با کسب نمره به عدد: ۱۹۱۵ به حروف: نوزده و نیم..... با درجه: عالی..... پذیرفته شد.

نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
مدیر گروه: حجت الاسلام و المسلمین دکتر خسرو پناه		
استاد راهنما: جناب آقای دکتر یوسف دانشور نیلو		
استاد مشاور: جناب آقای دکتر ابوذری رجبی		
استاد مشاور: حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید فخرالدین طباطبایی		
استاد ناظر: حجت الاسلام و المسلمین دکتر خسرو پناه		
استاد ناظر: حجت الاسلام و المسلمین دکتر شاکرین		
استاد ناظر: حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید محمود موسوی		
نماینده تحصیلات تکمیلی: حجت الاسلام و المسلمین دکتر سراقی		

معاون آموزشی دانشگاه

دکتر سید ضیاء الدین میرمحمدی

مدیر آموزش

مهندس علی احمد شادوری

تذکر: این برگه پس از تکمیل در تحتین صفحه رساله درج می گردد

دانشگاه معارف اسلامی

رساله دکتری

رشته: مدرسی معارف اسلامی

گرایش: مبانی نظری اسلام

عنوان:

ارزیابی انتقادی مواجهه مک‌گراث با الحاد تکاملی داو کینز

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر یوسف دانشور

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر ابودر رجبی

حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید فخرالدین طباطبایی

نگارش:

امران الله قلی زاده

پاییز ۱۴۰۰

کلیه حقوق این پایان نامه اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و ...
برای «دانشگاه معارف اسلامی» محفوظ است، نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تقديم به

بانوی کرامت

حضرت فاطمه معصومه (سلام الله عليها)

تشکر و قدردانی

«الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی لولا ان هدانا الله»

حمد و سپاس خدای عزوجل را که ما را از نعمت ایمان و اسلام برخوردار نمود و سلام و صلوات او بر پیامبر رحمت، حضرت ختمی مرتبت، محمد مصطفی و آل طاهرینشان. مراتب سپاس و قدردانی خویش را در مرتبه نخست از مسئولان محترم دانشگاه معارف اسلامی و مخصوصاً گروه مبانی نظری اسلام که بستر لازم را برای انجام تحقیق حاضر فراهم نمودند، اعلام می‌دارم. همچنین بر خود فرض می‌دانم از همه اساتیدی که در به ثمر رسیدن رساله حاضر سهیم بوده‌اند، تشکر نمایم؛ به ویژه از استاد محترم راهنما جناب دکتر یوسف دانشور نیلو که اگر راهنمایی‌های ایشان نبود، اثر حاضر به ثمر نمی‌نشست. از اساتید محترم مشاور جناب دکتر ابوذر رجبی و جناب حجت‌الاسلام دکتر سید فخرالدین طباطبایی که از مشورت‌های ایشان بهره‌مند گشتم، سپاسگزارم. همچنین از اساتید محترم داور حجج اسلام و المسلمین دکتر عبدالحسین خسروپناه، دکتر سید محمود موسوی و دکتر حمیدرضا شاکرین که زحمت داوری را تقبل نمودند و با نظرات سودمند خویش بر غنای رساله حاضر افزودند تشکر می‌نمایم.

در پایان، قدردان پدر و مادر عزیزم هستم که همواره مشمول دعاهای خیر ایشان بوده‌ام و همچنین از همسر مهربانم و فرزندان دلبندم که یار و مددکار این‌جانب بوده‌اند، سپاسگزارم و از خداوند منان و مهربان، اجر جزیل برای ایشان آرزو مندم. بمنه و کرمه.

چکیده

ریچارد داوکینز به عنوان بزرگترین مبلغ الحاد جدید در آثار متنوع خود به دفاع از الحاد مبادرت ورزیده است. در سوی مقابل آلیستر مک‌گراث - زیست‌شناس و الهیدان - به دفاع پرشور از خداباوری همت گمارده است. الحاد جدید در سالهای اخیر که با استفاده از علم و مخصوصاً نظریه تکامل درصدد ارائه تفسیری کاملاً مادی از جهان هستی برآمده، پاسخی درخور، منطقی و مورد قبول جامعه علمی را می‌طلبد.

داوکینز علم و دین را در تعارض با یکدیگر می‌داند. وی ضمن طرح انتخاب طبیعی انباشتی و تقریر برهان نامحتملی، وجود خدا را در کمترین احتمال ممکن قرار داده و در نهایت، باور الحادی را استنتاج می‌نماید. او همچنین، با رویکرد الحادی به تبیین تکاملی منشأ دین پرداخته و در این راستا از فرضیه «دین به مثابه یک امر فرعی» و همچنین فرضیه «مم» سود جسته است. وی درصدد است تا کارکردهایی که برای دین برشمرده‌اند را با رویکرد الحادی و علمی نفی نماید.

در سوی مقابل، مک‌گراث با طرح اندیشه «پوما» و «رئالیسم انتقادی» درصدد است میان علم و دین تلائم ایجاد نماید. وی برهان نامحتملی داوکینز و همچنین اندیشه مم‌تیک وی را با روش علمی که موافق مشی داوکینز است، پاسخ می‌دهد. به نظر مک‌گراث تبیین صرفاً زیست‌شناختی از منشأ دین، نادرست بوده و ناشی از خلط میان تکامل زیستی و تکامل فرهنگی است. مک‌گراث با مشی رئالیسم انتقادی خویش، تلاش می‌نماید از کارکردهای اخلاقی و روانی دین، دفاع نماید. به نظر مک‌گراث تحقیقات علمی از رابطه‌ای معنادار میان التزام به دین و کارکردهای مثبت دین، حکایت می‌نماید که البته داوکینز به چنین تحقیقاتی توجه نمی‌نماید.

اندیشه پوما و طرح رئالیسم انتقادی از سوی مک‌گراث، مدعای داوکینز مبنی بر تعارض میان علم و دین را اگرچه می‌تواند دچار چالش نماید؛ اما مستعد گرفتار شدن در نوعی نسبیت‌گرایی معرفت‌شناختی نیز می‌باشد. نقدهای مک‌گراث بر اندیشه مم‌تیک و برهان نامحتملی داوکینز قرین توفیق بوده؛ اما در عین حال اشکالاتی به آن‌ها وارد است. در بحث منشأ و کارکرد دین اگرچه در مجموع اشکالات مک‌گراث به داوکینز مفید و اثر بخش است؛ اما در برخی موارد، تبیین کافی و جامعی از سوی وی صورت نپذیرفته است.

واژگان کلیدی

داوکینز، مک‌گراث، الحاد، الحاد تکاملی، نظریه تکامل، ارزیابی انتقادی.

فهرست مطالب

فصل یکم:

کلیات و مفاهیم

۱. کلیات.....	۲
۱-۱. تبیین مسئله.....	۲
۲-۱. پیشینه تحقیق.....	۳
۱-۲-۱. پیشینه عام.....	۳
۲-۲-۱. پیشینه خاص.....	۷
۳-۱. ضرورت و هدف تحقیق.....	۷
۴-۱. سؤالات تحقیق.....	۸
۱-۴-۱. سؤال اصلی.....	۸
۲-۴-۱. سؤالات فرعی.....	۸
۵-۱. فرضیه‌های تحقیق.....	۸
۶-۱. ساختار تحقیق.....	۸
۲. تعریف مفاهیم.....	۱۰
۱-۲. تکامل.....	۱۰
۱-۱-۲. ارکان نظریه تکامل.....	۱۰
۲-۱-۲. پیشینه نظریه تکامل.....	۱۲
۳-۱-۲. چالش‌های الهیاتی نظریه تکامل.....	۱۸
۴-۱-۲. عکس‌العمل‌های الهیاتی به نظریه تکامل.....	۱۹
۱-۴-۱-۲. واکنش به تکامل در فضای غرب مسیحی.....	۲۰
۲-۴-۱-۲. رویکرد اندیشمندان اسلامی به نظریه تکامل.....	۲۱
۵-۱-۲. الحاد تکاملی.....	۲۳

۲۴	۶-۱-۲. الحاد جدید.....
۲۶	۷-۱-۲. علم مدرن.....
۲۷	۲-۲. ریچارد داوکینز.....
۲۹	۳-۲. آلیستر مک گراث.....
۳۰	۳. چکیده فصل اول.....

فصل دوم:

تبیین الحاد تکاملی داوکینز

۳۳	۱. رابطه علم و دین.....
۳۵	۱-۱. بنیادگرایی و انهدام علم.....
۳۷	۲. داوکینز و خدا.....
۳۸	۱-۲. براهین وجود خدا.....
۳۸	۱-۱-۲. براهین پنجگانه.....
۳۸	۱-۱-۱-۲. برهان محرک لایتحرک.....
۳۸	۲-۱-۱-۲. برهان علت نامعلل.....
۳۸	۳-۱-۱-۲. برهان جهان شناختی.....
۳۸	۴-۱-۱-۲. برهان درجات کمال.....
۳۹	۵-۱-۱-۲. برهان غایت شناختی یا برهان اتقان صنع.....
۳۹	۲-۱-۲. برهان وجودی.....
۳۹	۳-۱-۲. برهان زیبایی شناختی.....
۴۰	۴-۱-۲. برهان تجارب شخصی.....
۴۰	۵-۱-۲. برهان کتاب مقدس.....
۴۰	۶-۱-۲. برهان دانشمندان برجسته دیندار.....
۴۰	۷-۱-۲. شرط بندی پاسکال.....
۴۱	۸-۱-۲. برهان بیزی.....
۴۱	۲-۲. برهان نامحتملی.....
۴۳	۳-۲. دلایل خلقت گرایی.....
۴۳	۱-۳-۲. برهان پیچیدگی کاهش ناپذیر (IC).....
۴۵	۲-۳-۲. شکافهای پیشینه فسیلی.....

۳-۳-۲. پیدایش حیات.....	۴۶
۱-۳-۳-۲. نظریه همه چیز.....	۴۸
۲-۳-۳-۲. نظریه چند جهانی.....	۴۹
۴-۳-۲. پیدایش سلول یوکاریوتیک.....	۵۰
۵-۳-۲. پیدایش آگاهی.....	۵۱
۳. منشأ پیدایش دین و کارکردهای آن.....	۵۲
۱-۳. منشأ دین.....	۵۲
۱-۱-۳. نظریه محصول فرعی بودن دین.....	۵۲
۲-۱-۳. نظریه مم.....	۵۴
۱-۲-۱-۳. اشکال اساسی نظریه مم.....	۵۵
۲-۲-۱-۳. نقش مجموعه ممی در تشکیل ادیان سازمان یافته.....	۵۸
۲-۳. کارکردهای دین.....	۵۸
۱-۲-۳. اخلاق.....	۵۸
۱-۱-۲-۳. منشأ داروینی اخلاق.....	۵۹
۲-۱-۲-۳. رابطه دین و اخلاق.....	۶۲
۲-۲-۳. تسلی بخشی دین.....	۶۶
۱-۲-۲-۳. پاسخ اول: منشأ تکاملی حالات روانی.....	۶۷
۲-۲-۲-۳. پاسخ دوم: باور به باور.....	۶۷
۳-۲-۲-۳. پاسخ سوم: دوری بودن استدلال.....	۶۸
۴-۲-۲-۳. پاسخ چهارم: بدیل هایی برای تسلی بخشی دین.....	۶۸
۴. چکیده فصل دوم.....	۷۰

فصل سوم:

تبیین مواجهه مک گراث با الحاد تکاملی داوکینز

۱. رابطه علم و دین.....	۷۳
۱-۱. حدود علم.....	۷۳
۲-۱. علم و بنیادگرایی.....	۷۶
۳-۱. هم پوشانی نسبی میان علم و دین (پوما).....	۷۹
۱-۳-۱. رئالیسم انتقادی.....	۸۰

- ۱-۱-۳-۱. تبیین رئالیسم انتقادی..... ۸۱
- ۲-۱-۳-۱. ویژگی‌های رئالیسم انتقادی بسکار..... ۸۲
- ۲-۳-۱. روان‌شناسی ادراک ۸۴
- ۱-۲-۳-۱. وابستگی ادراک به مغز..... ۸۵
- ۲-۲-۳-۱. ادراک و الگوهای ذهنی ۸۵
- ۳-۲-۳-۱. ادراکِ وابسته به شخص..... ۸۶
- ۴-۲-۳-۱. عنصر توجه در ادراک..... ۸۶
- ۳-۳-۱. تبیین نظریه پوما ۸۷
۲. وجود خدا..... ۸۸
- ۱-۲. وجود خدا؛ اثبات یا توجیه ۸۹
- ۲-۲. نقد برهان نامحتملی ۹۰
- ۳-۲. خدای شکاف‌ها ۹۱
- ۴-۲. اصل آنتروپیک و الحاد..... ۹۲
- ۵-۲. گذار تاریخی از خداباوری به الحاد..... ۹۳
۳. منشأ دین و کارکردهای آن ۹۳
- ۱-۳. منشأ دین ۹۳
- ۱-۱-۳. نظریه دین به مثابه یک محصول فرعی ۹۴
- ۲-۱-۳. اشکالات نظریه «دین به مثابه یک محصول فرعی» ۹۵
- ۱-۲-۱-۳. ناسازواری ۹۵
- ۲-۲-۱-۳. فقدان دلیل ۹۵
- ۳-۲-۱-۳. دوری بودن استدلال ۹۵
- ۴-۲-۱-۳. عدم تمایز میان جهان‌بینی و دین ۹۶
- ۵-۲-۱-۳. استناد به منابع نادرست ۹۷
- ۶-۲-۱-۳. سوگیری شناختی ۹۷
- ۷-۲-۱-۳. اعتقاد به خدا یا دین ۹۸
- ۸-۲-۱-۳. عدم تمایز میان گزاره‌های دین ۹۸
- ۹-۲-۱-۳. عدم صلاحیت ۹۹
- ۳-۱-۳. انگاره ویروس ذهن ۱۰۰

- ۳-۱-۴. فرضیه مم ۱۰۱
- ۳-۱-۵. تکامل فرهنگی ۱۰۵
- ۳-۲-۲. اخلاق ۱۰۸
- ۳-۲-۱. دین و خشونت ۱۰۸
- ۳-۲-۲. الحاد و خشونت ۱۱۰
- ۳-۲-۳. سوء استفاده از آرمان‌ها ۱۱۰
- ۳-۲-۴. کتاب مقدس و اخلاق ۱۱۲
- ۳-۲-۵. بهره‌کشی از کودکان ۱۱۳
- ۳-۲-۶. ایمان؛ خیر یا شر ۱۱۴
- ۳-۳-۳. تسلی‌بخشی دین ۱۱۵
- ۳-۳-۱. دین و خوشبختی ۱۱۵
- ۳-۳-۲. تکیه بر تحلیل‌های علمی یا بیانیه‌های اعتقادی ۱۱۶
- ۳-۳-۳. تاثیر رفتار دینی در احساس خوشبختی ۱۱۷
- ۳-۳-۴. رابطه علم و تسلی بخشی ۱۱۸
۴. چکیده فصل سوم ۱۱۹

فصل چهارم:

ارزیابی انتقادی مواجهه مک‌گراث با الحاد تکاملی داوکینز

۱. رابطه علم و دین ۱۲۲
- ۱-۱. حدود علم ۱۲۲
- ۱-۲. اشکالات نظریه پوما ۱۲۴
۲. وجود خدا ۱۲۶
- ۲-۱. مک‌گراث و نفی الهیات طبیعی ۱۲۶
- ۲-۲. نقد نقد برهان نامحتملی ۱۳۰
- ۲-۳. ارتباط میان پیچیدگی و نامحتملی ۱۳۱
- ۲-۴. تکامل و باورمندی به خدا ۱۳۲
۳. منشأ دین و کارکردهای آن ۱۳۵
- ۳-۱. منشأ دین ۱۳۶
- ۳-۱-۱. نظریه «محصول فرعی بودن دین» ۱۳۶

۱۳۶	۱-۱-۱-۳. ناسازواری
۱۳۷	۲-۱-۱-۳. عدم تمایز میان جهان‌بینی و دین
۱۳۸	۳-۱-۱-۳. عدم صلاحیت
۱۳۹	۲-۱-۳. نظریه «منشأ ممتیکی دین»
۱۴۲	۲-۳. کارکردهای دین
۱۴۲	۱-۲-۳. اخلاق
۱۴۲	۱-۱-۲-۳. منشأ تکاملی اخلاق
۱۴۴	۲-۱-۲-۳. نقش دین در تعیین فعل اخلاقی
۱۴۶	۳-۱-۲-۳. نقش دین به عنوان انگیزه فعل اخلاقی
۱۴۸	۲-۲-۳. تسلی‌بخشی دین
۱۴۹	۴. چکیده فصل چهارم
۱۵۱	خاتمه و جمع بندی
۱۵۷	منابع

فصل یکم:

کلیات و مفاهیم

۱. کلیات

در این فصل ابتدا مباحثی همچون: تبیین مسئله، پیشینه تحقیق، اهداف، ضرورت‌ها و فرضیه‌های تحقیق ذکر می‌گردد. در بخشی دیگر، برخی مفاهیم کلیدی تحقیق همچون مفهوم تکامل و الحاد تکاملی، تبیین و تعریف گردیده است. در پایان سعی نموده‌ایم تا شرح حالی مختصر از دو شخصیتی که پژوهش حاضر درصدد ارزیابی آراء ایشان در زمینه الحاد تکاملی است، آورده شود.

۱-۱. تبیین مسئله

از جمله مؤلفه‌های تمدن مدرن تأکید بر علم^۱ و علم‌گرایی است. پیشرفت‌های علمی در صدهای اخیر، با شتابی شگرف در ساحات مختلف حیات بشری بروز و ظهور پیدا کرده است. حوزه حیات و زیست‌شناسی از جمله حوزه‌های متأثر از این پیشرفت بوده که تحولات بنیادینی در آن صورت پذیرفته است. انتشار کتاب *منشأ انواع*^۲ از سوی چارلز داروین در سال ۱۸۵۹ و طرح «نظریه تکامل»^۳ یا «فرگشت» را می‌توان نقطه عطفی در تحولات نوین زیست‌شناسی تلقی نمود. از حدود دهه بیست قرن بیستم میلادی پیشرفت‌هایی که در حوزه ژنتیک و عصب‌شناسی به وقوع پیوست، شواهد بیشتری در اختیار تکامل‌گرایان قرار داد تا با ظهور نئوداروینیسم، نظریه تکامل، جان تازه‌ای یابد؛ به گونه‌ای که برخی تکامل را به‌مثابه یک پارادایم^۴ مطرح نمودند. بازخورد نظریه تکامل به مثابه یک پارادایم تفسیری در حوزه اندیشه بشری به حدی است که امروزه عناوینی از قبیل جامعه‌شناسی تکاملی، روان‌شناسی تکاملی و معرفت‌شناسی تکاملی در محافل علمی و آکادمیک، رایج و شناخته شده هستند. حوزه الهیات نیز از جمله حوزه‌هایی است که با نظریه تکامل مواجهه داشته و این نظریه، الهیدانان غربی را وادار به عکس‌العمل‌های متفاوتی نموده است. از انکار نظریه تکامل تا تأیید آن و طیف‌های متعددی که در میانه این دو طیف کلی وجود دارند حاکی از نوعی تشتت آراء در میان الهیدانان و فیلسوفان دین غربی است. از جمله تفسیرهایی که از نظریه تکامل شده است، طبیعت‌گرایی تکاملی^۵ یا الحاد تکاملی^۶ می‌باشد که به اقتضای آن، می‌توان را بدون فرض وجود خدا و با استفاده از نظریه تکامل، تفسیر و تبیین نمود. البته تفسیر الحادی از تکامل در فضای الحادی اواخر قرن نوزدهم، مطرح بوده است؛ اما در اوایل قرن بیستم و یکم میلادی، این رویکرد با استفاده از فضای رسانه‌ای و پیشرفت‌هایی که در حوزه علم ژنتیک به وقوع پیوست، تحت عنوان «الحاد جدید»^۷ مطرح گردید. ریچارد داوکینز، دنیل دنت، سم هریس و کریستوفر هیچنز، از سردمداران این

-
1. science
 2. *Origin of Species*
 3. Theory of Evolution
 4. paradigm
 5. Evolutionary Naturalism
 6. Evolutionary Atheism
 7. New Atheism

این جریان به شمار می‌آیند. در مقابل، برخی فیلسوفان و الهیدانان مسیحی چون آلیستر مک‌گراث، آلون پلانتینگا، ریچارد سوئین‌برن، کیث وارد و ... به مقابله با الحاد تکاملی برخاسته و درصدد ایجاد تلائم میان نظریه تکامل و تفسیری خداپاور از عالم هستی برآمدند.

ریچارد داوکینز زیست شناس فرگشتی اهل انگلستان و استاد بازنشسته آکسفورد در آثار متعددی با شرح و بسط نظریه فرگشت داروینی، سعی در تفسیری الحادی از عالم برآمده و از پایه‌گذاران الحاد تکاملی می‌باشد. از سویی دیگر، آلیستر مک‌گراث الهیدان ایرلندی‌الصل و متخصص در رشته زیست‌شناسی مولکولی به مقابله با الحاد تکاملی برخاسته و با تألیف کتب متعدد، سعی در پاسخگویی به اشکالات داوکینز در زمینه الحاد تکاملی و رابطه میان علم و دین، داشته است.

نظریه تکامل همچنان مخالفان جدی در غرب داشته و اشکالاتی بدان وارد نموده‌اند، اما مسئله این است که این نظریه به مثابه یک پارادایم تفسیری^۱ اندیشه خداپاورانه از عالم هستی را چگونه به چالش می‌کشد؟ آیا مک‌گراث به عنوان یک دانشمند خداپاور توانسته است اشکالات الحادی داوکینز را پاسخ دهد؟ بر این اساس، تقابل این دو رویکرد در چهارچوب این سؤالات قابل طرح است: بنابر نظر داوکینز، علم تجربی چگونه قابلیت این را دارد که وجود خدا را نفی نماید؟ دلایل داوکینز در تبیین تکاملی منشأ دین و اخلاق چیست؟ پاسخ‌های مک‌گراث به این اشکالات چگونه قابل ارزیابی است؟ بنابراین بررسی انتقادی نحوه مواجهه مک‌گراث به عنوان الهیدانی که متخصص در رشته زیست‌شناسی مولکولی است، با الحاد تکاملی داوکینز، رسالت اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهد.

۲-۱. پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق حاضر را می‌توان در دو بخش پیشینه عام و خاص بیان نمود.

۱-۲-۱. پیشینه عام

پیشینه عام مربوط به آثاری است که در نقد الحاد تکاملی داوکینز نوشته شده است که بدان اشاره می‌نماییم:

۱. ایان باربور در کتاب «علم و دین»^۲ و همچنین در کتاب «دین و علم»^۳ با مطرح نمودن طبیعت‌گرایی تکاملی به نقد تفسیر الحادی از نظریه انتخاب طبیعی پرداخته است. البته نقدهای وی در کتاب «علم و دین» مختصر و عمدتاً پیرامون اخلاق تکاملی بوده، اما در کتاب «دین و علم» که از آثار متأخر وی است، به آراء الحادی داوکینز اشاره و آن را نقد نموده است. وی به منظور ایجاد تلائم میان علم و دین،

1. interpretative paradigm

2. Barbour, Ian, *Issues in Science and Religion*, Prentice Hall, U. S. 1966.

3. Barbour, Ian, *Religion and Science, Historical and Contemporary Issues*, Harper one, New York, 1997.

- «الهیات طبیعت»^۱ را که مبتنی بر فلسفه پویشی وایتهد است، پیشنهاد می‌کند.
۲. کیث وارد در کتاب «خدا، شانس و ضرورت»^۲ و همچنین در کتاب «چرا تقریباً به طور قطع خدا وجود دارد؟»^۳ مشخصاً آراء داوکینز را بیان نموده و تفسیر الحادی وی از تکامل را مورد نقد قرار داده است. وی استدلال مبتنی بر «سادگی شمولی»^۴ را کلید حل مشکل تکامل می‌داند.
۳. برخی از زیست‌شناسان با گرایش‌های دینی نظریه «طراحی هوشمند»^۵ را در مقابل تکامل مطرح کرده‌اند. چنانکه مایکل بهی، زیست‌شیمیدان متعلق به کلیسای کاتولیک، در کتاب «جعبه سیاه داروین»^۶ به نقد تکامل پرداخته است. طبعاً این نظریه پایه‌های الحاد تکاملی داوکینز را مورد هدف قرار داده است.
۴. برخی دیگر از زیست‌شناسان البته با گرایش‌های الحادی به نقد الحاد تکاملی پرداخته‌اند. مایکل روس علی‌رغم مشی الحادی‌اش با طرح «طبیعت‌گرایی روش‌شناختی»^۷ در مقاله «طبیعت‌گرایی روش‌شناختی زیر حمله»^۸ به نقد داوکینز پرداخته است.
۵. آلون پلانتینگا در کتاب تضمین و عملکرد مناسب^۹ با مطرح نمودن «استدلال تکاملی علیه طبیعت‌گرایی» به نقد الحاد تکاملی پرداخته است. همچنین وی در کتاب «تعارض از کجا واقعاً برمی‌خیزد؟»^{۱۰} ضمن بیان استدلال‌های داوکینز، دیدگاه الحادی وی را به چالش می‌کشد. اگرچه وی با نوشتن مقاله «علم؛ آگوستینی یا دوئمی؟»^{۱۱} به طبیعت‌گرایی روش‌شناختی مورد نظر مایکل روس خرده می‌گیرد.
۶. ریچارد سوئین‌برن در کتاب «آیا خدایی هست؟»^{۱۲} استدلال داوکینز را از کتاب «ساعت‌ساز نابینا» نقل نموده و در صدد نقد دیدگاه وی برآمده و در عین حال نظریه خویش مبنی بر «استنتاج از راه بهترین تبیین»^{۱۳} را کلید حل تعارض میان تکامل و خداباوری می‌داند.
۷. آلیستر مک‌گراث نیز در آثار متعددی به نقد داوکینز پرداخته است که از آن جمله می‌توان به کتاب

1. Theology of Nature
2. Ward, Keith, **God, Chance and Necessity**, Oxford, Oneworld, 1996, 2006.
3. Ward, Keith, **Why There Almost Certainly Is a God?** Oxford, Lion, 2008.
4. inclusive simplicity
5. Intelligent Design
6. Behe, Michael J., **Darwin's Black Box**, New York, Free Press, 1996.
7. methodological naturalism
8. Ruse, Michael. **Methodological Naturalism under Attack**. In R. Pennoock (Ed.), *Intelligent Design Creationism And Its Critics*, London, England, A Bradford Book. 2001.
9. Plantinga, Alvin. **Warrant and Proper Function**. Oxford: Oxford University, 1993.
10. Plantinga, Alvin, **Where the Conflict Really Lies**, Oxford, University Press, 2011.
11. Plantinga, Alvin, **Methodological Naturalism under Attack**. In R. Pennoock (Ed.), *Intelligent Design Creationism And Its Critics*, London, England, A Bradford Book. 2001.
12. Swinburne, Richard, **Is There a God?** New York, Oxford, 2010.
13. inference to the best explanation

«توهم داوکینز»^۱ اشاره نمود. مک‌گراث در این کتاب و آثار دیگرش نظرات الحادی وی را نقد نموده و درصدد است با طرح «رنالیسم انتقادی»^۲ از نظریه تکامل به نفع خداباوری سود جوید.

۸. رساله دکتری «بررسی مناقشات ریچارد داوکینز درباره وجود خدا»^۳ در این رساله نویسنده محترم با مطرح نمودن گزارشی از آراء داوکینز در حوزه وجود خدا، دین و اخلاق تلاش نموده است که بیان‌های مغالطه‌آمیز وی را طرح و مبانی علمی او را به لحاظ روشی و محتوایی مورد نقد قرار دهد.

۹. مقاله «ساعت‌ساز نابینای داوکینز از نگاه فلسفه اسلامی»^۴ در این مقاله تلاش شده است تا اثبات نماید میان نگرش تصادفی و کور به انتخاب طبیعی و نفی خدا تلازمی برقرار نیست؛ چراکه فیلسوفان اسلامی نیز مانند داوکینز به ساعت‌ساز نابینا در طبیعت باور داشته‌اند؛ ولی از آن استنتاج الحادی نمی‌کردند. فاعلیت طولی که در فلسفه اسلامی مطرح شده است، می‌تواند با تفسیر داوکینزی از انتخاب طبیعی قابل جمع باشد.

۱۰. مقاله «تکامگرایی الحادی در بوته نقد»^۵ در این مقاله برخی مناقشات نوین بر تکامل‌گرایی الحادی همچون: اطلاعات بیولوژیکال مولکول DNA، پیچیدگیهای کاهش ناپذیر، تنظیم ظریف ثوابت بنیادین طبیعت و ... مورد بحث قرار گرفته است.

۱۱. مقاله «بررسی استدلال‌های ماتریالیستی ریچارد داوکینز درباره خدا و تکامل»^۶ برهان انباشتی و استدلال سادگی داوکینز در این مقاله مورد ارزیابی قرار گرفته شده است. نویسنده مقاله هر دو استدلال را مبتنی بر نوعی مغالطه دانسته و درصدد اثبات این نکته است که فرض وجود خداوند طراح، منافاتی با اصل سادگی ندارد.

۱۲. مقاله «بررسی انتقادی اشکالات داوکینز بر خداباوری»^۷ در این مقاله نویسنده محترم اشکالات داوکینز بر خداباوری را مورد ارزیابی قرار داده و نشان داده است

1. McGrath, Alister, and McGrath Joanna Collicutt, *The Dawkins Delusion*, Atheist Fundamentalism and the Denial of the Divine, USA, Inter Varsity Press, 2007.

2. Critical Realism

۳. سموعی، نفیسه، *بررسی مناقشات ریچارد داوکینز درباره وجود خدا*، قم، دانشگاه باقرالعلوم، ۱۳۹۱.

۴. طباطبایی، سید فخرالدین، «ساعت‌ساز نابینای داوکینز از نگاه فلسفه اسلامی»، *حکمت اسلامی*، سال چهارم، شماره ۱۴، پاییز ۱۳۹۶.

۵. رامین، فرح، «تکامگرایی الحادی در بوته نقد»، *الهیات تطبیقی*، سال اول، شماره ۱، بهار ۱۳۸۹.

۶. فرخی، علیرضا و امیر عباس علی‌زمانی، «بررسی استدلال‌های ماتریالیستی ریچارد داوکینز درباره خدا و تکامل»، *جستارهای فلسفه دین*، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.

۷. شاکرین، حمیدرضا، «بررسی انتقادی اشکالات داوکینز بر خداباوری»، *اندیشه نوین دینی*، سال شانزدهم، شماره ۶۲، پاییز ۱۳۹۹.

استدلال‌های علمی داوکینز بر نفی وجود خدا چیزی جز انباشت پاره‌ای مغالطات و خطاهای منطقی و روشی نیست.

۱۳. مقاله «ارزیابی دیدگاه‌های الحادی ریچارد داوکینز در کتاب پندار خدا»^۱
در این مقاله نویسنده محترم کوشیده است تا نشان دهد که داوکینز در مورد اساسی‌ترین دیدگاه‌های خود به تناقض‌گویی دچار شده و اصل بی‌طرفی در تحقیق را رعایت نکرده است.

۱۴. مقاله «بررسی تبیین تکاملی الحاد مدرن از دین»^۲
در این مقاله تبیین‌های تکاملی و الحادی از منشأ دین که توسط داوکینز مطرح شده است مورد ارزیابی قرار گرفته و نشان داده شده است که این تبیین از قوت کافی و شأن علمی برخوردار نیست و نمی‌تواند نگاه دینی به مقوله دین را به چالش بکشد.

۱۵. مقاله «اخلاق در اسارت ژن‌ها؛ بررسی نظریات ریچارد داوکینز در مورد اخلاق مبتنی بر نظریه تکامل»^۳

در این مقاله تلاش گردیده است تا اخلاق تکاملی داوکینز را تبیین نموده و مورد ارزیابی قرار دهد. نتیجه‌ای که گرفته شده است این است که نظریات داوکینز در جانب تبیین مفاهیم اخلاقی بر پایه تکامل زیستی و همچنین در جانب بیان چرایی پابندی به چنین اخلاقیاتی توان رفع نقدها و برطرف نمودن آسیب‌ها را ندارد.

۱۶. مقاله «کاستی‌های مبادی تصویری استیون هاوکی‌نگ و ریچارد داوکینز در حوزه الهیات»^۴
در این مقاله تلاش گردیده است تا نشان داده شود که داوکینز، تصور درستی از مفاهیم فلسفی نداشته و در حقیقت تصور او از مجردات، نوعی مادی‌گرایی پیچیده است که فقط در چهارچوب تئوری تکامل امکان‌پذیر است و از این روی نمی‌تواند منظور از واجب الوجود در براهین وجود خدا را به خوبی درک نماید.

۱۷. مقاله «بررسی انتقادی نظریه زایتگایست اخلاقی داوکینز»^۵

۱. مروت، علی اصغر، «ارزیابی دیدگاه‌های الحادی ریچارد داوکینز در کتاب پندار خدا»، *پژوهشنامه فلسفه دین*، سال پانزدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۶.
۲. رحیمی کفرانی، روح الله و یوسف دانشور نیلو، «بررسی تبیین تکاملی الحاد مدرن از دین»، *معرفت کلامی*، سال یازدهم، شماره ۲۴، بهار و تابستان ۱۳۹۹.
۳. سموعی، نفیسه و سید محمود موسوی، «اخلاق در اسارت ژن‌ها؛ بررسی نظریات ریچارد داوکینز در مورد اخلاق مبتنی بر نظریه تکامل»، *پژوهشنامه اخلاق*، سال ششم، شماره ۲۱، پاییز ۱۳۹۲.
۴. زمانیان، مسلم و عبدالحسین خسروپناه، «کاستی‌های مبادی تصویری استیون هاوکی‌نگ و ریچارد داوکینز در حوزه الهیات»، *اندیشه نوین دینی*، سال پانزدهم، شماره ۵۹، زمستان ۱۳۹۸.
۵. آیت‌اللهی، حمید رضا و فاطمه احمدی، «بررسی انتقادی نظریه زایتگایست اخلاقی داوکینز»، *جستارهای فلسفه دین*، سال پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵.

در این مقاله تلاش گردیده است نظریه زایتگایست اخلاقی داوکینز مورد نقد و ارزیابی قرار گیرد. پیش‌فرض‌های بی‌مبنای طبیعت‌گرایی، تعبیر نامناسب از مطلق‌گرایی، جبر ژنتیکی نافی اختیار انسان و خطاهای روشی از جمله این نقدها می‌باشد.

۲-۱-۲. پیشینه خاص

پیشینه خاص اشاره به آثاری دارد که به صورت تطبیقی آراء داوکینز و مک‌گراث را طرح و احیاناً مورد بررسی قرار داده‌اند که بدان اشاره می‌گردد:

۱. پایان‌نامه «بررسی رابطه علم و دین از منظر مک‌گراث»^۱

اثر فوق صرفاً دیدگاه مک‌گراث را در حوزه رابطه علم و دین مورد بررسی قرار داده است و استطراداً به دیدگاه مک‌گراث در زمینه نقد داوکینز که قائل به تعارض علم و دین است، اشاره دارد.

۲. مقاله «توهم خدا یا توهم داوکینز»^۲

مقاله فوق صرفاً آراء داوکینز و مک‌گراث را در حوزه رابطه علم و دین و همچنین وجود خدا، به صورت تطبیقی مورد بحث قرار داده است؛ اما از نوع مواجهه مک‌گراث، سخنی به میان نیامده است.

۳. مقاله «بررسی انتقادات مک‌گراث به دیدگاه علم‌گرایانه (تکاملی) و الحادی داوکینز»^۳

مقاله فوق اگرچه به بررسی انتقادی مواجهه مک‌گراث اشاره نموده است؛ اما مبتلاً به خلأهایی است چراکه؛ اولاً: گزارشی که از نحوه مواجهه مک‌گراث با مسئله الحاد تکاملی داوکینز شده است اجمالی و مختصر است - مخصوصاً به نظر می‌رسد نوشته‌های متاخر وی مغفول واقع شده است - ثانیاً: ارزیابی انتقادی نسبت به این مواجهه کامل نبوده و در مواردی محل مناقشه بوده و نیاز به تعمق بیشتری دارد.

۳-۱-۳. ضرورت و هدف تحقیق

۱. ظهور الحاد جدید در سالهای اخیر که با استفاده از علم و مخصوصاً نظریه تکامل بر طبل الحاد کوفته و سعی در ارائه تفسیری کاملاً مادی از جهان هستی است، پاسخی درخور، منطقی و مورد قبول جامعه علمی را می‌طلبد. بنابراین از جمله اهداف این پژوهش آن است که تلاش گردد که از مصادره شدن نظریه تکامل به نفع الحاد جلوگیری شود.

۲. آلیستر مک‌گراث به عنوان یک الهیدان مسیحی که در حوزه علم متخصص است و بخشی از حیات علمی خویش را صرف پاسخگویی به مسئله الحاد تکاملی نموده است، مواجهه با مسئله‌ای گشته که

۱. شاد، علی، بررسی رابطه علم و دین از منظر مک‌گراث، زنجان، دانشگاه زنجان، ۱۳۹۵.

۲. طباطبایی، سید فخرالدین و یوسف دانشور نیلو، «توهم خدا یا توهم داوکینز»، معرفت فلسفی، سال دوازدهم، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۳.

۳. آیت‌اللهی، حمیدرضا و فاطمه احمدی، «بررسی انتقادات مک‌گراث به دیدگاه علم‌گرایانه (تکاملی) و الحادی داوکینز»، فلسفه دین، سال ششم، شماره ششم، زمستان ۱۳۸۷.